

„Lebarnult vagyok, mégis szép”

D. TÓTH JUDIT: *TEOLÓGIA ÉS RETORIKA NÜSSZAI SZENT GERGELY MŰVEIBEN*

Visszatérő érzésem, hogy a felszínes olvasatok korát éljük, s a leegyszerűsítés kísértésének az egyházi és teológiai gondolkodók sem tudnak mindig ellenállni. Az elmélyült, kritikai reflexiók és kérdésfeltevések hiánya pedig könnyűszerrel termeli ki a kereszténység szimplifikált változatát, ami néhány előzetes feltevésre épülve követel magának híveket. Hogy mi ebből az egy helyben toporgásból a kiút, szintén nem válaszolható meg egyszerű recepttel, viszont abban biztos vagyok, hogy a válasz felé mutató irány megtalálásában jó szolgálatot tehet a „régiek” újrafelfedezése. Az ókori keresztény írók viszolyogtak az egyszerű igenektől és nemektől. A kijelentés konkrétuma, a Jézus-esemény és az erről tanúskodó szent iratok a maguk egyértelműségével nem zárták rá a kaput a kérdező vagy akár kételkedő emberre, éppen ellenkezőleg, az emberi valóságából adódó kérdések mélyebb megismerésére ösztönözték. Az atyák olvasása, a velük együtt töprengés a gondolkodás tágas tereire vezetheti a mai embert, aki komoly kérdésekre komoly válaszokat szeretne kapni. Jó, ha ebben a kivezetésben megbízható segítséget is kapunk. D. Tóth Judit Nüsszai Szent Gergelyről írt könyve mindkét feltételnek maradéktalanul eleget tesz: egyszerre nyújt kielégítő áttekintést a negyedik századi kappadókiai atya néhány írásának gondolatmenetéről, és fedi fel az olvasó előtt a nüsszai püspök válaszainak előzményeit, kontextusát és recepcióját.

A szerző, aki korábbi műveiben mélyrehatóan foglalkozott már Nüsszai Gergely antropológiájával [*Test és Lélek. Antropológia és értelmezés Nüsszai Szent Gergely műveiben*, Budapest, Kairosz, 2006], valamint mártírológiájával és aszketikus teológiájával [*Mártírok, szentek, keresztény filozófusok Nüsszai Szent Gergely műveiben*, Budapest, Kairosz, 2019], most megjelent könyvében elsősorban az egyes teológiai témák retorikai megalapozottságát állítja vizsgálódása középpontjába. A szerző által az elmúlt években írt tanulmányok összeszerkesztett változata áll előttünk könyvformában, ami mégsem válik töredezetté, mivel a különféle írások fókuszában egyaránt a teológiai gondolatok és a mögöttük meghúzódó hermeneutikai és nyelvi megfontolások bemutatása áll. Aki olvasta már Nüsszai Gergely írásait, az osztani fogja D. Tóth Judit megítélését, miszerint a kappadókiai atya gazdag gondolatvilágában ezek a szempontok nem választhatók el egymástól, sőt, teológia, értelmezés és retorika olyan szinten fonódnak egybe a negyedik századi egyházatya írásaiban, hogy önkényesztérválasztásuk erőszakot tenne az integráns érvelésre törekvő teológus művein.

A kötet bevezető tanulmánya a hazai és a nemzetközi Nüsszai Gergely-kutatás eredményeivel ismerteti meg az olvasót, majd ezt követően három főbb részben követhetjük nyomon, milyen exegetikai módszerekkel közelített a nüsszai püspök az egyes szentírási helyekhez, s ezekből milyen teológiai érveléseket bontott ki. A „*Hermeneutika, exegézis, retorika*” című rész írásában előbb egy ikonikus öszövecségi jelenet gergelyi értelmezésével találkozhatunk. A Sámuel első könyve 28. fejezetében található történet szerint Saul király egy feszült hadi és politikai helyzetben, egy halottidéző asszony segítségével idézteti meg az elhunyt Sámuel prófétát, aki

vonakodik tanáccsal ellátni a kétségbeesett uralkodót, majd kijelenti előtte tragikus jövőjét. A 380 körül keletkezett *De Pythonissa* című levelében Nüsszai Gergely bővebben is kitért a szakasz értelmezésére, és más evangéliumi helyek (a gazdag és Lázár története, Lukács 16,19-31) alapján cáfolta, hogy a halál után bárki (ez esetben a halott Sámuel próféta) visszatérhet. A test és lélek egymáshoz való viszonya, valamint a feltámadásban betöltött helyüknek és szerepüknek a kérdése szintén előtérbe kerül a levélben, amelynek érveléseit D. Tóth Judit szabatosan adja elő, külön felhívva a figyelmet a gergelyi „spirituális értelmezés” mikéntjére. Az *In illud: Tunc et ipse filius* [Arról, hogy „Akkor a Fiú is aláveti magát”] című értekezésében a kappadókiai atya szintén egyetlen szentírási vers, az 1Korinthus 15,28 helyes értelmezésének szenteli a figyelmet. Az igevers, amely szerint a Fiú alá fogja vetni magát az Atyának, a negyedik században kiváló hivatkozási alapként szolgált azok számára, akik tagadták a niceai zsinaton elfogadott, az Atya és a Fiú közötti egylényegűség tanítását. Nüsszai Gergely ezzel a helytelen értelmezéssel polemizál az írásában úgy, hogy először az alávetés szó alapos vizsgálatára tér ki, majd a versben szereplő Fiú megjelölésnek kölcsönöz új értelmet. Szerinte a szakasz nem a Szentháromság személyeinek egymáshoz való viszonyába nyújt betekintést, hanem a „kollektív Krisztus”, azaz az Egyház, tágabb értelemben pedig az egész emberi faj eszkatologikus, azaz végidőkben bekövetkező, Istennek való teljes alávetését jelenti. A Nüsszai Gergely kreatív értelmezési technikája mögött meghúzódó retorikai megfontolást domborítja ki D. Tóth Judit, amikor rámutat: a nüsszai püspök valójában saját teológiai meggyőződéséhez igazítva idézi szabadon az apostoli kijelentéseket, majd ezek újraidézésével hitelesíti saját teológiai tételét, „ilyen módon vágva el a további vita útját” [81.]. Ebből a példából is kitűnik, hogy teológia és retorika kéz a kézben járnak a püspök megnyilatkozásaiban, így jogosan vetődik fel a kérdés, hogy milyen módon viszonyult Nüsszai Gergely a pogány retorikai hagyományhoz. A *Retorikai paideia – keresztény nézőpontból* című tanulmányban a szerző a kappadókiai atya 13. és 14. leveleit veszi górcső alá, amelyeket a korban (el)ismert „pogány” rétorhoz, az antiókhiai retorikai iskola vezetőjéhez, Libanioszhoz írt. Bár Gergely nem volt Libaniosz tanítványa, testvére, Nagy Szent Baszileiosz igen, így közvetett módon minden bizonnyal rálátása volt az antiókhiai iskolára és annak vezetőjére. A levelekben a keresztény (!) püspök rendkívül elismerően szól a klasszikus „pogány” *paideia* egyik utolsó bástyájának tartott Libaniosz munkásságáról, magát pedig csodálójaként, közvetve pedig tanítványaként prezentálja. Bár elismeri, hogy a kijelentett igazság és bölcsesség fényében minden „evilági” ismeret csak homályos lehet (így a pogány retorika eredményei is), de korántsem állítja szembe a két utat. D. Tóth összefoglalása szerint „Gergely tiszteletét és elismerését a pogány retorikai *paideia* iránt őszintének kell tartanunk” [109.], aminek legjobb bizonyítékai saját művei, hiszen ezekben lépten-nyomon épít erre az örökségre – igaz, immár az új, keresztény eszmény igazságának alátámasztása végett.

A kötet második nagyobb egységében [*Keresztény teológia, keresztény identitás*] először a Nagy Baszileiosznak tulajdonított 38. levél tartalmával és kora újkori recepciójával ismerkedhetünk meg. D. Tóth a 16. századi kiadások és az újabb kutatások eredményeivel összhangban a kisebb dogmatikai értekezésnek is felfogható levelet Nüsszai Gergely szerzőségéhez kapcsolja. Ezután ismét két nagy teológiai témát, az istenképeség és átistenülés kapcsolatát, valamint az örök élet kérdéskörét tárgyalja

két tanulmány. A szerző fontosnak tartja aláhúzni, hogy az ilyen szisztematikus bemutatások mindig azt kockáztatják, hogy „a kontextusból kiszakítva, a diszkurzív kereteket figyelmen kívül hagyva, így szükségképpen leegyszerűsítve beszélünk” [139.]. Ezt a veszélyt elkerülendő, D. Tóth elsősorban egy-egy írás belső koherenciájára építve fejti ki a nüsszai püspök megállapításait, majd a részből az egészre következtetve fedi fel ezeknek a gondolatoknak a nagyobb *corpus*ban elfoglalt jelentőségét. A teremtésben kapott istenképiséget [1Móz 1,26] Nüsszai Gergely ontológiai hasonlóságként látta, ami a bűneset következtében sérül ugyan, de nem vesz el, így az ember számára továbbra is adott a vágyakozás arra, hogy ezt az eredeti ontológiai hasonlóságot elérje. Az átistenülés vagy Istenez való hasonulás [a *theószisz*] gergelyi útjának kulcsfogalma D. Tóth szerint az isteni-emberi szinergizmus, amikor is az ember aszketikus törekvéseivel és az egyház szakramentális életében való részvételével egyre inkább közelebb kerül az Istennel egyesülés állapotához. Ez a különösen szép emberi célratörés nem pusztán a földi élet keretei között megy végbe, hanem folytatódik az örök életben is, azaz az Isten felé szüntelen nyújtózó lélek a halál után is folytonosan törekszik forrása felé. A megváltásnak és az átistenülésnek a gondolata Nüsszai Gergelyt nem pusztán az egyén szintjén foglalkoztatta, hanem univerzális, az egész teremtettséget és az emberiséget érintő kérdésnek látta. A „mindenek helyreállításának” [*apokatasztaszis tón pantón*], az univerzális üdvösségnek a kvázi-spekulatív elgondolása a kappadókiai írásaiban is meghúzódik, azonban ahogyan erre a szerző is figyelmeztet, a „mindenki üdvözülni fog” egyszerű kimondása helyett Gergely sokkal fontosabbnak tartotta az ember választási szabadságának hangsúlyozását.

A könyv utolsó nagy egységében az *Énekek énekéről* mondott gergelyi homíliák állnak a tanulmányok középpontjában. D. Tóth Judit először műfajbeli tisztázást végez a ránk maradt beszédsorozat iratai esetében, rámutatva, hogy a „műfaji kettősség”, azaz a szövegek kommentár és homília jellege egyszerre foglalja magába a szisztematikus értelmezés iránti szenvedélyt, valamint a hívek szent életre buzdítását és a lelkivezetés igényét. „Lebarnult vagyok, mégis szép” – hangzik el a mennyasszony szájából (Énekek éneke 1,5). Ez a kijelentés – ami egyébként D. Tóth egész könyvének mottója is – pedig egyszerre tárja fel Nüsszai Gergely teológiai esztétikájának alapjait és a bűnös ember állapotát. A szépség alapvetően az istenképiség analogikus kifejeződése, az emberi lélek részesedése Istenből, ugyanakkor jelöli a vőlegényt (Krisztus), a vőlegényre vágyakozó gyülekezetet, az egyházat, illetve az erényes életbe való begyakorlást. A bűn következtében ugyan az emberben elhalványult ez a szépség („lebarnult”), de a megváltás folyamatában a vőlegény elveszi rútságát, és saját szépségének részesévé teszi. Hasonlóan mély teológiai igényességgel megfogalmazott gondolatokon vezet keresztül D. Tóth Judit az utolsó tanulmányban is, amelyben a „józan részegség” koncepcióját értelmezi a nüsszai püspök 10. *Énekek éneke*-homíliájában. „Aludtam, de szívem ébren volt”, mondja a mennyasszony (Énekek éneke 5,2a), s ennek allegorikus értelmét Gergely az eksztatikus megtapasztalásban véli felfedezni, amikor is „a lélek kilép önmagából”, hogy „az értelem törvényein túlrá, Isten szeretetének hatása alatt” tapasztalja meg a misztikus élményt [259.]. Ez a „józan részegség” vagy misztikus ekstázis korántsem öncélú transzcendens aktus, hanem Isten megismerésének, a morális átalakulásnak és az egyház szentségi életébe való betago-lódásnak fontos csatornája.

D. Tóth Judit könyve korábbi munkáihoz hasonlóan nem csak az ókeresztény kor irodalma vagy a keresztény misztika iránt érdeklődők figyelmére tarthat számot, hanem minden, a keresztény igazság összetettségét kereső és szerető olvasó is megelégedettséget lelhet benne. Nüsszai Gergely írásai ugyan majd' 1700 évvel ezelőtt íródtak, a benne foglalt témák – az ember állapotától kezdve a szépség természetén át a morális/spirituális fejlődés mikéntjéig – ugyanakkor töretlen aktualitással bírnak. A szerző megbízható segítséggel vezet végig a kappadókiai püspök sokszor egymásba fonódó, olykor ellentmondásokról sem mentes gondolatvilágán, s így magunk is osztozhatunk abban a „szellemi izgalomban” [12.], ami D. Tóth Juditot évtizedek óta Nüsszai Gergelyhez és művei értelmezéséhez fűzi. Kiapadhatatlan kút ez, amelyből mindig meríthet az, aki a leegyszerűsítéseken és felszínes olvasatokon túl összetettebb, igazibb és igazabbb válaszokra szomjazik. [*Kairosz*]

HOMOKI GYULA

• • • • •

Felelős kiadó: FAZAKAS GERGELY TAMÁS

Kiadja az Alföld Alapítvány megbízásából az Alföld szerkesztősége

Grafikai terv, layout: Alkotópont Grafikai Műhely Kft.

Szedés, tördelés: Alföld szerkesztősége

Nyomás: Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen

Felelős vezető: György Géza elnök-vezérigazgató

Index: 25 901 ISSN: 0401—3174

Szerkesztőség és kiadóhivatal: 4024 Debrecen, Piac u. 68. E-mail: alfoldfolyoirat@gmail.com — Postafiók száma: 4001 Debrecen 144. — Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág. Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján, Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál [Bp., VIII. ker. Orczy tér 1. tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900]. További információ: 06 80/444-444; hirlapelofizetes@posta.hu — Évi előfizetés 10800 Ft, félévi 5400 Ft. — Befizetéskor minden esetben kérjük feltüntetni az *Alföld* irodalmi, művészeti és kritikai folyóirat nevét.